

Nobelpristagaren Verner von Heidenstam och Närke

av Håkan Jaldung, ordförande i Heidenstamsällskapet

Författaren och Nobelpristagaren Verner von Heidenstam föddes i Olshammar i södra Närke år 1859. I sin bok *När kastanjerna blommade Minnen från Olshammar*, utgiven postumt 1941, skriver Heidenstam:

I Närke är jag född. Min morfars hus
stod på ett näs bland berg och hagar
och där begynte mina dagar
vid hammardunk och tivedssus.

Heidenstams morföräldrar bodde i Olshammars herrgård i södra Närke. Morfadern var delägare i Aspa bruk. Heidenstam var enda barnet i familjen och främst mor och son tillbringade långa somrar i Olshammar. Fadern var den kände fyrkonstruktören Nils Gustav von Heidenstam, som ofta var på resande fot. Under barn- och tidig ungdom bodde Heidenstam under skolverminerna tillsammans med familjen i Stockholm.

Under sitt liv kan Heidenstams vistelser i och anknytning till Olshammar sammanfattas på följande sätt:

- 1859–1880 Barn- och ungdomens sommarvistelser.
- 1887–1892 Händelserika sommarvistelser tillsammans med den första hustrun Emilia Uggla.
- 1893–1900 Successivt uppbrott från släkten i Aspa och avveckling av ekonomiska band med Aspa bruk, som en av aktieägarna i bruket.
- 1920–1940 Korta besök i bygden tillsammans med sin livskamrat Kate Bang, även tillsammans med släktingar ur familjen Robson.

Barndomsmiljön och hans erfarenheter och upplevelser från somrarna i Olshammar återspeglas i Heidenstams författarskap även om brytningar uppstår i hans verk mellan fosterländskt och orientaliskt, nationellt och kosmopolitiskt.

Under sin ålderdom skriver Heidenstam i minnesboken om barndomshemmet i Olshammar och sina minnen därifrån. Erik Hjalmar Linder har skrivit att "Närke är ett historiskt och geografiskt begrepp av stor realitet" för Heidenstam. Linder har också uppgett att Heidenstam "mer än en gång i intervjuer betonat, att det för honom var en fysisk nödvändighet att på ålderdomen bosätta sig så att han såg sitt barndomshem. När det inte gick att hitta en lämplig plats på närkessidan av Vättern, fick han välja den motsatta". Heidenstam bodde åren 1925–1940 på Övralid i Östergötland. I ett brev skriver Heidenstam: Här uppe pingla koskällorna och framför mig ser jag Olshammars välbekanta uddar och öar.

Heidenstam ansåg att Olshammarsbygden var hans hembygd. I hans verk finns inte sällan personer och miljöer med anknytning till den norra Vättersbygden. Ca två mils Vätterstränder

tillhörde Aspa bruk. I en tidig ungdomsdikt som han kallade för "Vättern" skriver Heidenstam:

Körer av vindar
främlingen viska
Vätterns viskande
vackra namn.

I inledningen av boken "*Heliga Birgittas pilgrimsfärd*" (1901) finns i inledningen några stycken där Heidenstam beskriver södra delen av landskapet Närke, den delen som ligger ute i Vättern:

"Nedanför Rökneöarna i norra Vättern står en klippa, som heter Skärvesten, och som mitt i vågskummet är gränsmärket mellan svears och göters riken. Ingenstans breder sig Vättern ödsligare. Jag ser ingen gård, ingen fiskekoja, och det kan gå timmar om, innan något segel dyker upp över den tomma vattenspegeln".

"Det vilar över Vättern en storhet i linjerna och en ljus öppenhet, som annars sällan möter oss i våra bygder. En enda sommarsky framför solen kan dock plötsligt svartmena hela sjön och komma vågorna att sjuda. Vättern liknar en kvinna, men en häftig och stridslysten, som mitt under sin friska och svala munterhet plötsligt springer upp i vrede".

Tiveden, den stora skogen i gränlandet mellan Närke och Västergötland, väckte tidigt Heidenstams upptäckslust vilket resulterade i långa skogsvandringar i den då så svårtillgängliga skogen. I en romantisk ungdomsdikt hyllar han poetiskt den lilla sjön Fagertärn i Tiveden där den sällsynta röda näckrosen växer:

Ur dess väglösa ro
skjuta näckrosor opp
men dess öppnade knopp
är som andras ej färgad i snö,
ty i Tivedens mo
är hon purprande röd,
där hon simmat i glöd
över vildmarkens nattsvarta sjö.

En av Heidenstams mest kända dikter är det stora mästerverket *Tiveden* som ingick i diktsamlingen *Dikter* från år 1895. Första versen lyder:

Hör furornas tunga sorgemusik
med förstämnda trummor och tubor i moll,
en blåkullahymn med suckar oh skrik
i ödemarken diktad av troll.

I nionde sången av *Tiveden* lyfter Heidenstam fram några minnesbilder från Olshammar (herrgårdshuset) och av sin mormor, den av honom så dyrkade Beata Rütterskjöld (gumman). En del av versen lyder:

Jag minns ett rymligt herrgårdshus.
Därinne är lampan släckt.
En gumma sitter i änkedräkt
i den långa soffan i kejsarstil
med arbetsväskan på bordet kvar
och tecknad mot fönstret i skarp profil.
Vid pianot dröjer min far,
Från brasan stå dagarna röda.
De nicka båda drömmande vekt.
Men kring dem flamma glerior blekt,
ty länge sedan äro de döda.

Heidenstam har skrivit flera dikter om sin hembygd. Inte någon annan diktare har använt så lidelsefulla ord om sin hembygd som Heidenstam gjorde i samma sång som ovan (del):

Hit förde min längtan och för mig än
som en evigt tärande lystnad.
Om på ljusnande dag jag dödade den,
som min hemligt älskade stod hon igen
vid min bädd i nattens tystnad.

Senare i livet lärde Heidenstam känna andra delar av Närke. I ett brev om Riseberga och hembygden, daterat i december 1929, och som publicerades i den s.k. Risebergaboken, 1931, skriver Heidenstam bl.a.:

"När jag som barn skakades framåt hela fyra mil av trötta hästar för att från Olshammar nå den närmaste järnvägsstationen, minns jag, hur nyfiket jag från backarna vid Vretstorp brukade se bort över närkesslätten till de blå Kilsbergen - det första trappsteget upp mot Bergslagerna och Norrlands fjällvärld.

Först nu för något år sedan fick jag den nyfikenheten stillad genom en rundfärd i närkesbygderna med vår tids snabba hjuldon. Därvid överraskade mig två ting: kyrkornas rika, sevärda utsmyckning och Risebergaklostrets för vårt land sällsynt pittoreska ruiner och läge".

I ett av sina prosaverk, *Karolinerna* (1897-1898), finns ett par berättelser som utspelar sig i Närke. Berättelsen *Den mörka julottan* utspelar sig i Tiveden. *Högsommarlek* är en berättelse från en herrgård i Närke, vilken herrgård är okänt men troligen låg den i närheten av Örebro. Heidenstams bok *Svenskarna och deras hövdingar* var en lärobok för folkskolan. Heidenstam berättar flera gånger om "Örebro hus" i boken. I en skildring om Engelbrekt och Göksholm finns också inkännande skildringar om Hjälmarens och närkesbygden. *Svenskarna och deras hövdingar* är den historiska motsvarigheten till Selma Lagerlöfs geografiskt inriktade bok, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*.

Kring Ervalla kyrka, som enligt Heidenstam "framlyser över Närkes bördiga åkerfält", skriver Heidenstam i essän "En grav på landet". Essän kan ses som en skiss som ger viss vägledning till Heidenstams hembygdskänsla:

Ej långt från Örebro framlyser öfver Nerikes bördiga åkerfält Ervalla kyrka, uppförd mot 1600-talets slut af fältmarskalken Mörners hustru Anna Bjelke, som också här fått sitt hvilorum. Endast några steg längre bort ligger hennes

forna egendom Ervalla hofgård. Vägen leder under skuggiga träd upp till den tämligen ödsliga och kala kyrkogården. Några personer äro församlade, ty det är meningen att öppna den Mörnerska familjegravven. Tanken om den förestående handlingen gör dem fåordiga. Hur männe det skall se ut där nere i det trånga källaren under koret? Ligger den gamle krigaren ännu väl bibehållen i sin karolinska dräkt, kanske densamma, som han bar på morgonen vid Fredrikshald, då han räckte konungen det varningsbref, hvilket denne stolt kastade på elden? Eller bar han kanske den klädsel, hvilken sedan tillkom honom då han som president i Göta hofrätt skickades undan till Jönköping och dömdes till ett för honom obekant yrke? Hans porträtt på det Mörnerska herresätet Esplunda visar en välvillig man med fylliga kinder och läppar och en ofantlig lockperuk.

Hela essän kan läsas i boken *Tankar och teckningar* (1899) med rubriken *En graf på landet*.

Birger Mörner (1867–1930) var en nära vän med Heidenstam. Mörners boksamling är deponerad på Örebro universitetsbibliotek. I Mörnersamlingen i Örebro finns dessutom ett antal akvareller och målningar av Heidenstam, bl.a. med österländska motiv, minnen från orientresan 1876, motiv från bibelns värld samt en målning av Heidenstams första hustru, Emilia af Uggle.

Heidenstam i Närke, Heidenstam och Övralid och Heidenstams resor utomlands är alla beståndsdelar i ett författarskap som i allra högsta grad var gränsöverskridande.

Under sina resor och under sin målarstudietid utomlands kände Heidenstam en stark hemlängtan, en längtan hem till Olshammar i Närke. I sin debutbok "Vallfart och vandringsår", som utkom år 1888, finns dikter, som gjorde den i litterära sammanhang då okände Heidenstam berömd över en natt, som Per I. Gedin skriver i biografen "Verner von Heidenstam Ett liv" (2006). Följande "fem rader" i debutboken är Heidenstams mest kända dikt:

Jag längtar hem sen åtta långa år.
I sjelfva sömnen har jag längtan känt.
Jag längtar hem. Jag längtar hvar jag går.
- men ej till människor! Jag längtar marken,
jag längtar stenarna, där barn jag lekt.

I ett brev till författaren August Strindberg skriver Heidenstam i oktober 1888: "Min adress är alltid Olshammar, Askersund". Det blev inte så men Olshammar, Askersund och Närke var alltid i hans tankar.

